

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА БОРКОВСЬКОГО В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

В розвитку української археології визначне й пам'ятне місце зайняв Вікентій Хвойка, що походив з місцевості Семілі (Semily) у північно-чеській провінції Ліберець. Значну частину свого життя він провів в Україні, де йому судилося стати першовідкривачем культури часів неоліту класифіковану в науковому світі як трипільська. Подібну роль у становленні національної археології Чехо-Словацької республіки відіграв наш земляк Іван Борковський (Ivan Borkovský), який походив з подільського села Чортківці Городенківського повіту. Після 1920 р. він змушений був залишитися у Празі, де зумів досягти вченого ступеня академіка Чеської Академії наук та наукового визнання у Європі.

Народився І. Борковський 8 вересня 1897 р. в подружжі Івана й Мотрі Борковських. Його батько – залізничний урядник у зв'язку з службовими обов'язками змінив не одне місце проживання, спершу родина перебувала в Ямниці, потім у Станиславові. Мати походила з містечка Тисьмениця з дому Михайла та Марти Василик. Окрім Івана в сім'ї виховувалися ще шестеро дітей: молодший брат Володимир поляг у визвольній війні 1918–1920 рр., а сестри виїхали за кордон й перебралися до США та Канади.

У родині зберігалася історична пам'ять про козацьке походження роду, що виводив свою генеалогічну лінію від чернігівського полковника Василя Борковського, який відзначився у поваленні гетьмана Івана Самойловича та обрані у липні 1687 р. гетьманом України Івана Мазепи [Літопис..., с. 144]. Збереглися свідчення, що після упадку Гетьманської держави на лівобережній Україні нащадки чернігівського полковника та генерального обозного перейшли на територію Речі Посполитої, зокрема осіли в Галичині. Згодом, в наступних поколіннях окремі представники спольщилися, а ті, що до часу зберігали свої національні риси та шляхецький дух (так звана “ходачкова шляхта”) упродовж XIX ст. розчинилися у селянській верстві. У листопаді 1974 р. І. Борковський у своєму листі до сестри Софії Кічоровської згадував прапрадіда Карла Дуніна-Борковського як про яскравий зразок цього галицького феномену [Падох, 1980, с. 628]. Вже дідो його Ігнатій Борковський був заможним господаром у селі Вікторів неподалік Галича.

Навчався І. Борковський у народній школі міста Станиславова (нині Івано-Франківськ), здобував середню освіту у державній гімназії з польською мовою викладання, яку змушений був залишити через свою активну громадську діяльність. Продовжив навчання в учительській семінарії, а закінчив іспитом зрілості щойно під час служби в австрійській армії в роки I світової війни. У складі 58-го піхотного полку поручник Іван Борковський воював на Італійському фронті, згодом був переведений на Східний фронт. За мужність у бойових діях він нагороджений двома цісарськими медалями хоробрости *Signum Laudis*.

Після розвалу Австро-Угорської монархії І. Борковський добровольцем зголосився до військових формувань Західно-Української Народної Республіки. На короткий період часу він був призначений командантом міської варті в Станиславові. Пізніше боровся на сихівському відтинку українсько-польського фронту у битві за Львів. У травні 1919 р. під натиском армії генерала Йозефа Галлера корпуси Галицької Армії змушені були залишити Станіславів та Тернопіль й відступити на схід, а в липні цього ж року здійснити перехід за Збруч. Визвольні змагання на Великій Україні закінчилися для І. Борковського польським полоном і табором інтернованих вояків у містечку Тухоля на півночі відновленої Польщі. Наприкінці 1920 р. йому разом з частиною старшин вдалося перейти кордон до сусідньої Німеччини і дістатися до Праги, де на той час зосередилося чимало вихідців з різних куточків України.

Прихильне ставлення президента ЧСР Томаша Масарика, що намагався після падіння правлячих коронованих династій створити у післявоєнній Європі нову реалістичну політику на

основі демократії та поступу, дозволило численній українській еміграції користуватися допомогою, що офіційно проводилася Міністерством закордонних справ ЧСР і надавала можливість не тільки достойного проживання та побуту, але й здобуття освіти та працевлаштування*. Для реалізації цього плану був організований спеціальний Український громадський комітет на чолі з Матвієм Шаповалом. Заходами цієї допомогової установи були утворенні українські навчальні заклади, що діяли на території ЧСР. Зокрема, в Празі 1923 р. заснований один з таких – Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, який на початках займався підготовкою учителів для початкових класів та позашкільної освіти з дворічним курсом навчання. Серед викладачів Інституту знаходимо відомі імена Івана Горбачевського, Леоніда Білецького, Степана Рудницького, Василя Сімовича, Федора Слюсаренка. Вагому роль у науковому середовищі Праги відіграв проф. Вадим Щербаківський, який приїхав до ЧСР уже цілком сформованим дослідником старовини й з солідним досвідом академічної праці. Очевидно, саме його лекції в Педагогічному інституті мали вирішальний вплив на вибір І. Борковського – після двох прослуханих семестрів, залишити заклад і розпочати студіювання археології в Празькому університеті (фото 47).

Під проводом відомого слависта й археолога Любора Нідерле була сформована післявоєнна генерація чеських дослідників. Археологічний семінар, що діяв у стінах університету з 1907 р., був перетворений на Археологічний інститут; до університетських кафедр були запрошені новогабілітовані професори Альбін Стоцькі (1920), Еміль Шімек (1921) і Йозеф Шраніль (1922). Перед чеськими вченими відкрився новий простір для широких досліджень, зокрема прадавньої та середньовічної археології.

Одне із важливих завдань історичної науки ЧСР стосувалося вивчення минулого слов'янських земель та поширення слов'янської культури на Захід. Особливе місце відводилося прискіпливому обстеженню та ґрунтовному дослідженню Праги як центру давньої чеської держави. Місто над Влтавою упродовж тисячоліття перетворилося на унікальний історико-архітектурний об'єкт, у якому переплелися різноманітні епохи та стилі. У цьому конгломераті споруд та пам'яток міста винятковий характер належить Празькому Граду, що безпосередньо втілював політичну владу ще від часу князювання династії Пржемысловичів у IX–X ст.

Після проголошення незалежності ЧСР Празький Град знову став осідком глави держави. Зустріч Т. Масарика 22 грудня 1918 р. після тривалого перебування закордоном перетворилася на всенародну маніфестацію й присягу першого президента республіки на Старомейській площі. Проблема резиденції відповідно розглядалася на найвищому рівні, а процес реконструкції і модернізації стародавнього королівського двору та пристосування окремих архітектурних і релігійних ансамблів до вимог часу і потреб суспільства відбувався під наглядом уряду. Спеціальний генеральний план перетворень виготовив словінський архітектор проф. Празької художньо-промислової школи Йозеф Плечнік. Практичною реалізацією займався головний архітектор Празького Граду Карел Фіяла. Останньому у 1920 р. вдалося віднайти залишки невідомої споруди романської архітектури X–XI ст. В свою чергу ця обставина змусила звернути більшу увагу на археологічну сторону реконструкції Граду [Borkowský, 1969, с. 11]. В нових умовах необхідно було достеменно прослідкувати увесь період виникнення поселення, формування і укріплення городища, забудови окремих ділянок.

До створеної 1924 р. Комісії археологічних досліджень увійшли керівник Державної археологічної експедиції Л. Нідерле, завідувач праісторичного відділу Народного Музею А. Стоцький, завідувач відділу історичної археології Карел Гут, керівник відділу охорони пам'яток міністерства шкільництва, а також голова канцелярії президента Пржемысл Шамал. Згодом замість Л. Нідерле до складу Комісії був включений Карел Бухтела [Florik, 2005].

4 червня 1925 р. о 7 годині ранку на III замковому подвір'ї розпочався грандіозний дослідницький проект, який не припинявся і триває по сей день. Одразу до систематичних розкопів приступили випускники Карлового університету, ціла плеяда молодих

* Рішенням Ради міністрів уряду ЧСР від 28 липня 1921 р. ця великомасштабна програма допомоги отримала назву “Російська акція допомоги”, або скорочено “Російська акція”.

чеських археологів, серед яких учні наукової школи Л. Нідерле – Ян Бьом, Ян Філіп, Ярослав Пастернак. Кожен з них займався конкретним обсягом робіт і провадив дослідження згідно нових методик з докладною щоденною документацією та фіксацією усіх знахідок та пластів.

Наприкінці 1926 р. К. Гут отримав повноправні функції ведення усіх археологічних розкопок на Празькому Граді і повністю присвятив себе цій діяльності. Його асистентом був призначений студент філософського факультету І. Борковський. Цей епізод став визначальним у подальшій науковій кар'єрі одного з яскравих представників чеської науки. Досить прикметне зауваження стосовно здібностей І. Борковського можна знайти у листі Я. Пастернака від 19 жовтня 1925 р. до директора Національного Музею у Львові Іларіона Свенціцького: *хоче посвятити ся виключно археології, слабенький теоретик, але добрий працівник в лабораторії* [НМ, арк. 40]. І. Борковський дійсно проявив себе висококласним фахівцем в опрацюванні, реставрації та систематизації здобутого під час розкопок археологічного матеріалу.

Лабораторна праця над обстеженням решток глиняного посуду розтягнулася на кілька років і дала неперевершені результати: на основі зібраних на Празькому Граді різноманітних фрагментів вдалося відтворити цілу серію виробів X–XVII ст., яка належно проілюструвала ступеневий розвиток форм та орнаменту чеської і взагалі слов'янської кераміки [Пастернак, 1978, с. 67–68]. Консерваційна лабораторія містилася в кімнатах колишнього апеляційного суду Старого королівського палацу на території Празького Граду (фото 45). Збереглися деякі фото лабораторного опрацювання керамічних знахідок з археологічних розкопок (серпень-вересень 1926 р.) у фондах Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові міжвоєнного періоду. Віднайдені 1992 р. декілька світлин засвідчили, що саме Я. Пастернак доставив їх до Львова, коли йому доручили зайняти посаду директора Музею. На звороті наявні штампи з інвентарним номером і власноручні помітки Я. Пастернака. Окрім того І. Борковський особисто проводив детальну фотофіксацію окремих етапів розкопок на Празькому Граді [Borkowský, 1969, s. 11].

Наполеглива праця в археологічній лабораторії допомогла І. Борковському успішно завершити університетські студії і підготувати науковий докторат про поширення в середній Європі культури т. зв. шнурової кераміки (фото 46) [Borkowský, 1928]. Хоча праця була опублікована в дещо звуженому об'ємі, та все ж містила найповнішу інформацію до вирішення проблеми генези однієї з найдавнішої матеріальної культури з ґрунтовним науковим апаратом та картографічними додатками. Тема поширення шнурової кераміки цікавила дослідника і в подальшій науковій діяльності. Окрему статтю він присвятив археологічним пам'яткам виявленим в Україні [Borkowský, 1930].

Міжнародне визнання І. Борковському принесла нова наукова концепція появи слов'янських поселень в центральній Європі на межі V–VI ст. та інтерпретації т. зв. празького типу керамічного посуду. Віднайдений поховальний інвентар на давньому могильнику поблизу Чернінського палацу у Празі вчений вважав найранішою пам'яткою – доказом слов'янської присутності в Наддністрівському районі [Borkowský, 1969, s. 28]. Здійснене І. Борковським відкриття і публікація результатів досліджень відбулося в умовах німецької окупаційної цензури [Borkowský, 1940]. Науковий погляд І. Борковського розходився з теорією германської колонізації чеських земель у ранньому середньовіччі. Друкована праця одразу стала небажаною і була вилучена з усіх діючих книгарень, натомість німецькі вчені Лотар Зотц і Болко фон Ріхтгофен змушені були підготувати видання з запереченням позиції І. Борковського, вказуючи на твердження про прихід слов'янських племен щойно у час вторгнення до Європи аварів [Zotz, 1940]. Недолуга критика опонентів могла лише на деякий час залишити поза увагою аргументацію І. Борковського.

Після 1945 р. на основі виділеної групи давньослов'янських пам'яток т. зв. празького типу та наукових висновків І. Борковського була проведена значна робота археологічного обстеження територій України, Польщі, Румунії, Болгарії, Німеччини. Всебічне та детальне вивчення давніх поселень та супутнього матеріалу збагатили доказову базу та поширили масив виявлених об'єктів празької археологічної культури у центральній Європі.

У нерозривному зв'язку з виникненням Празького Граду стоїть питання існування первісного осередку князів Пржемысловичів. За 10 км від Праги, вниз по течії Влтави, у місті Розтоки локалізоване давнє городище відоме у літописах як Леви Градец (Levý Hradec) і пов'язане з правлінням князя Борживоя (Bořivoj) [Kosmova..., 1972, s. 12]. Саме у цій місцевості чеський володар, прийнявши християнство, звів першу храмову споруду середньовічної Чеської держави – костел св. Климентія. Вивченню цього об'єкту І. Борковський присвятив понад десять років, опублікував близько двох десятків статей та матеріалів про хід та результати проведених розкопів. Підсумком усіх науково-практичних заходів та інтелектуальних зусиль стало видання друком монографії чеською мовою [Borkovský, 1965], а також доповнена версія німецькою мовою [Borkovský, 1966].

Після закінчення II світової війни І. Борковський залишився у Празі й продовжив наукове сходження за умов соціалістичної Чехословаччини. Слід сказати, що І. Борковського на відміну від інших українських діячів, які перебували на території ЧСР, оминула трагічна доля переслідувань. Навпаки він отримав належні можливості вивчати старожитності Праги. Зокрема, йому доручено очолити окремих відділ Археологічного інституту, що займався дослідженнями на Празькому Граді, і до 1974 р. залишався його незмінним керівником. Півстолітня діяльність І. Борковського була вагомо оцінена чеською Академією наук та державою. 1961 р. йому був наданий найвищий ступінь доктора наук (Doctor Scientiarum), а з нагоди 70-літнього ювілею вручено урядову нагороду “За визначне діло” [Падох, 1980, с. 630]. Науковий здобуток ученого особливо помітний у публікаціях, бібліографія яких начисляє близько 200 позицій: від невеличких рецензій, повідомлень й окремих статей до колективних праць та ґрунтовних монографій [Rataj, 1967]. Серед яких варто виділити “*O počátcích Pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze*” (Praha, 1949); фундаментальний збірник “*Dějny Prahy*” (Praha, 1964); “*Svatojiráská bazilika a klášter na Pražském hradě*” (Praha, 1975).

Оцінюючи значні заслуги І. Борковського перед чеською археологічною наукою, не можна не згадати про його зв'язки з українськими організаціями й інституціями на еміграції та посильний вклад в популяризацію знань про Україну. Опинившись на території ЧСР І. Борковський одразу розпочав активну діяльність серед багаточисленної української громади, що після поразки у визвольному русі 1918–1920 рр. прибула до Праги. Столиця країни перетворилася у великий закордонний центр культурного та наукового життя, в якому помітну роль відігравало студентство. Знаний ще з середини XIV ст. Карловий університет міста, що у 1918 р. отримав чеський державний статус, перетворився на alma mater для вихідців з України.

Значна кількість академічної молоді намагалася віднайти нові ідеологічні настанови, що відповідали б існуючим суспільним відносинам. Вже наприкінці 1921 р. в Празі почала діяти Українська академічна громада, що нараховувала понад 1,2 тисячі членів. До її складу поряд з І. Борковським входили Константин Чехович, Симон Наріжний, Мирон Коновалець, Роман Сушко, Степан Нижанківський, Осип Бойдуник. У червні 1922 р. у Празі відбувся Український Студентський Конгрес, на якому упродовж десяти днів обговорювалися ряд нагальних проблем, зокрема політичне і економічне становище в умовах еміграції, об'єднання студентських організацій та взаємини з іншими чужоземними товариствами [ЦДІА, спр. 119, арк. 7]. За короткий період часу створено низку студентських періодичних видань: “Стерні” (Прага, 1922), “Студентський вістник” (Прага, 1923–1931), “Український Студент” (Прага, 1920–1925) та інші. На початку 1924 р. на установчих зборах в Студентському Домі Праги за участю 300 присутніх його І. Борковського обирають секретарем Югославо-Українського клубу (головою обраний Грбіч Міудраг) [Український..., 1921, с. 7].

Свої наукові зусилля І. Борковський спрямовував також на участь в роботі Українського Історико-Філологічного Товариства, що об'єднувало відомих діячів науки і культури та сприяло інтелектуальній інтеграції в складних умовах життя на чужині [Наріжний, 1930]. Обраний дійсним членом УІФТ, І. Борковський неодноразово виступав на засіданнях з доповідями. Так, 10 лютого 1931 р. він виступив на тему “Висліди археологічних дослідів на Празькому граді в рр. 1925–1930” [Діло, 1931]. Деякі матеріали виступів були опубліковані у “Працях УФІТ”, наприклад, стаття присвячена багатому похованню племінного вождя на Кубані у кургані III століття до н. д., відкритого ще наприкінці XIX ст. відомим російським

археологом Миколою Веселовським [Борковський, 1939] У 1936 р. І. Борковський виступив на міжнародному історичному конгресі в Осло на цю ж тему “Interprétation de quelques objets trouvés dans le tumulus de Maikop”.

Особливо тісно співпрацював І. Борковський з Українським Вільним Університетом у Празі. У 1932 р. після габілітації він отримав звання приват-доцента і зайняв місце асистента на кафедрі передісторичної археології; згодом, як професор, викладав археологію, читав лекції на теми “Проблеми передісторії Європи (передісторичні раси, народи і культури в світлі теперішнього стану дослідів)” і “Розвиток меровінської фібули” [Падох, 1980, с. 636]. У складні часи воєнного стану тричі обирався ректором УВУ (1939, 1941, 1942). За його сприяння вийшов третій том Наукового Збірника Університету, де за традицією була надрукована інавгураційна доповідь ректора [Борковський, 1942].

За внеском Я. Пастернака в 1938 р. І. Борковського обрали дійсним членом Історично-Філософської Секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові [Падох., 1980, с. 637]. А редколегія українознавчого журналу “Сучасне і минуле” на чолі з головою НТШ Іваном Раковським запросили його до співпраці. У своєму листі-відповіді з Праги від 20 травня 1938 р. І. Борковський висловив свою прихильність до нового часопису [ЦДДА, спр. 228, арк. 119], але, на жаль, перед війною вийшло лише кілька випусків видання.

Необхідно виділити вагомий пункт наукової діяльності І. Борковського – його зацікавлення розвитком археологічних досліджень українських земель. Окремі матеріали присвячені археологічним відкриттям на Закарпатті [Borkovský, 1934; 1936]. Зважаючи на певні обмеження у вивченні давніх пам’яток та обґрунтуванні відповідних концепцій, він намагався якимось чином вплинути на формування думки в науковому середовищі чи то у Галичині й Волині під владою Польщі, чи то в радянській Україні. Це в першу чергу стосується детального знайомства з працями відомих археологів й істориків Ярослава Пастернака, Михайла Рудинського, Ярослава Брика, Михайла Брайчевського та підготовленні оглядів і рецензій, для чеських наукових видань. Окрема спроба впровадження І. Борковським власних висновків щодо конкретної проблеми засвідчена на сторінках львівського часопису “Діло”. Так, у 1933–1934 рр. він взяв участь у науковій дискусії стосовно поширення шнурової кераміки в Східній Галичині, що розглядалися польським археологом Тадеушем Сулімірським та українцем Маркіяном Смішком у львівській періодиці [Діло, 1934]. І. Борковський виступив також з критичними зауваженнями до книги В. Щербаківського “Формація українського народу” (Прага, 1940). Публікував вчений й популярні дописи, скажімо, про історію та культуру етрусків або про Великодній острів в Тихому океані [Борковський, 1931; 1932].

Вимушена рання еміграція І. Борковського не дала йому можливості працювати для української науки. Та все ж, перебуваючи понад 50 років за межами України, І. Борковський залишався українцем. Навчання у Празькому університеті, тривала дослідницька праця серед чеських фахівців вплинули на становлення вченого високого рівня. Авторитет І. Борковського залишається незаперечним для дослідників археології в Чеській республіці, його ім’я увійшло до поважних наукових енциклопедій світу, і нині в Україні ми можемо належно відзначити наукові досягнення нашого земляка, що пройшов нелегкий життєвий шлях і вніс значний вклад в археологічну науку та історію.

ЛІТЕРАТУРА

Борковський І.

- 1931 Історія та культура етрусків // Життя і Знання. – Львів. – № 6. – С. 187–191;
- 1932 Атлантида Тихого океану [Великодний о-в або Рапа-нуї] // Мета. – Львів. – № 42. – С. 6.
- 1934 Досліди над преісторією Східної Галичини. Нова теорія про шнурову кераміку (Завваги до статті М. Смішка) // Діло. – № 16. – С. 3.
- 1939 Значіння деяких предметів, знайдених в Майкопській могилі // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Т. 2. – Прага.
- 1942 Новіші способи консервувати дерев’яні предмети, знайдені в часі археологічних дослідів // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Т. 3. – Прага.

Діло

- 1931 [Новинки] // Львів. – № 31. – С. 5.
1934 Праця українського археолога [Борковський Іван] // Львів. – № 160. – С. 6

Літопис Самовидця

- 1971 Упорядник Я. І. Дзира. – Київ. – С. 144.

Наріжний С.

- 1930 Наукове життя на еміграції. Шестий рік діяльності Українське Історично-Фільольогічне Товариство у Празі (31.V.1928–30.V.1929) // Діло. – Львів. – № 129. – С. 4; № 130. – С. 3–4.

Національний Музей у Львові, відділ рукописів (НМ)

Од. зб. 521.

Падох Я.

- 1980 Археолог Іван Борковський: Дослідник Празького королівського замку // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge. – Vol. III–IV.

Пастернак Я.

- 1978 Мої зустрічі зі старовиною // Український Історик. – Нью-Йорк-Мюнхен. – № 1–3.

Смішко М.

- 1933 Досліди над преісторією Східної Галичини // Діло. – Львів. – № 270. – С. 2; № 274. – С. 2; № 275. – С. 3.

Сулімирський Т.

- 1934 Досліди над преісторією Східної Галичини (Спростування на заміти п. доц. Борковського) // Діло. – Львів. – № 22. – С. 5.

Український Громадський Комітет

- 1921 Громадський вістник. – Прага. – № 1. – С. 7.

ЦДІАУ у Львові

- Ф. 309, оп. 1, спр. 119, арк. 7.
Ф. 309, оп. 1, спр. 228, арк. 119.

Югославіяне й Українці

- 1924 Український студент. – Прага. – № 5. – С. 58.

Borkovský I.

- 1928 Východní oblast kulturní a otázka šňůrové keramiky. Praha.
1930 Šňůrová keramika na Ukrajině // Obzor prahistorický. – IX. – Praha; X. – Praha, 1932.
1934 Tři hromadné nálezy bronzů z Podkarpatské Rusi // PA. – № 40. – Praha. – S. 99–102.
1936 Prehistorická činnost na ukrajinském území v letech 1927-1930. // Obzor Praehistorický. – Praha. – №. 9. – S. 191–197.
1940 Staroslovanská keramika ve střední Evropě. – Praha.
1965 Levý Hradec: nejstarší sídlo Přemyslovců. – Praha.
1966 Levý Hradec und die Prager Burg. – Prag.
1969 Pražský hrad v době přemyslovských knížat. – Praha.

Florik J.

- 2005 80 let archeologického výzkumu Pražského hradu // Akademický Bulletin. – Praha. – Nr. 6.

Kosmova kronika česká

- 1972 Přel. Karel Hrdina a Marie Blánová. – Praha.

Rataj J.

- 1967 Seznam prací Dr. Ivana Borkovského // Archeologické Rozhledy. – Praha. – T. 19. – S. 535–540.

Zotz L., Richthofen B.

- 1940 Ist Böhmen-Mähren die Urheimat der Tschechen? – Leipzig.

Taras ROMANJUK

IVAN BORKOVSKIY'S SCIENTIFIC ACTIVITY IN CZECH-SLOVAKIAN REPUBLIC

Ivan Borkovskiy is famous researcher of medieval archaeology of Czech-Slovakian republic. During fifty years of scientific activity he made several important scientific discoveries in Prazkyi Grad, particularly, Borkovskiy distinguished and classified so called Praz'kyi type of Slavic ceramic. Even on emigration the scholar did not lost contacts with Ukrainian scientific centers.